Truk

UNIVERSITY OF HAWAII LIBRARY

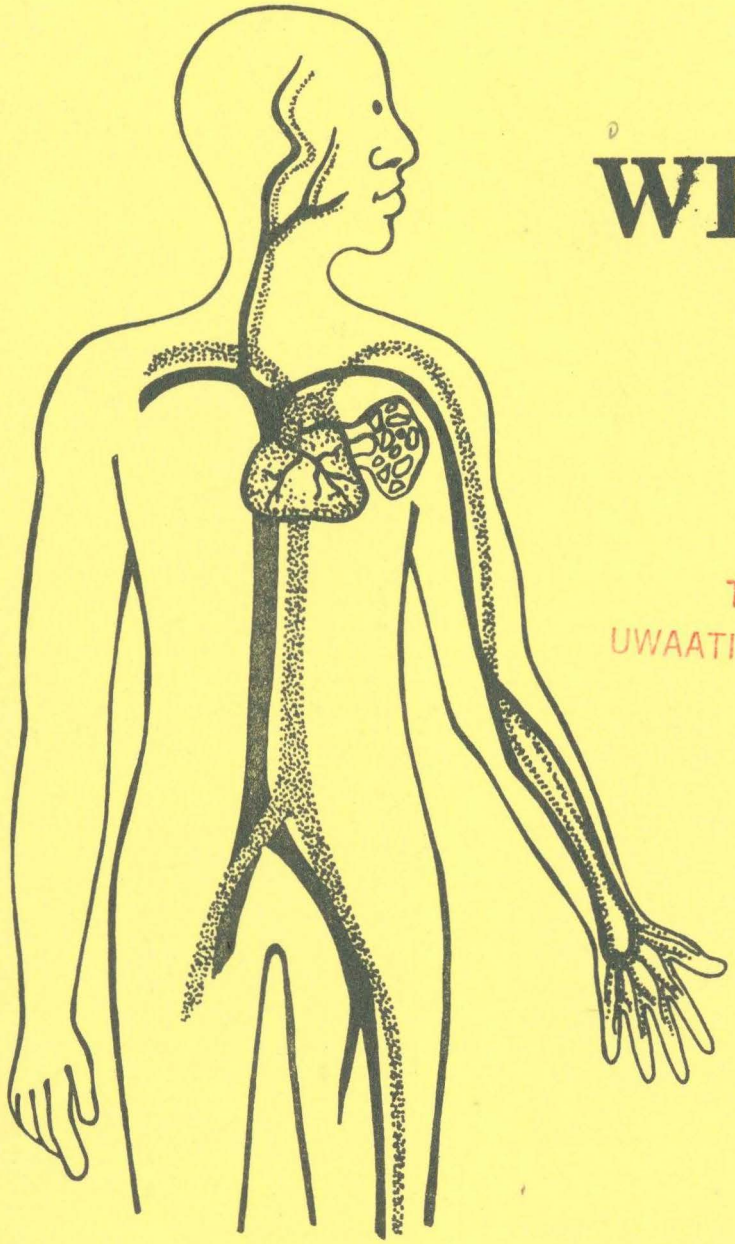

WEEWEEITI INISUMW

TRIAL VERSION
UWAATIW MEET MEEFIYOMW

understanding your body

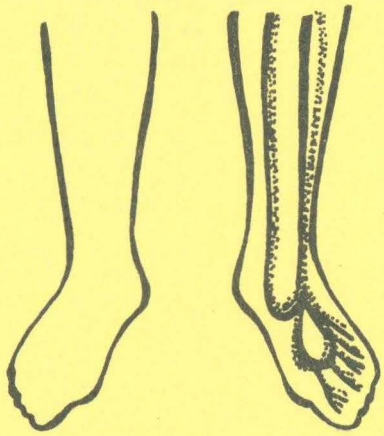

NOTICE

THESE PILOT TEST MATERIALS ARE FOR EXPERIMENTAL USE ONLY AND MAY NOT BE REPRODUCED WITHOUT WRITTEN PERMISSION FROM THE PALM DEVELOPMENT CENTER

SEPT'81

The contents of these instructional materials were developed with financial assistance from the Office of Bilingual Education, Department of Health, Education, and Welfare. The funds were provided through the Bilingual Education Act, Title VII of the Elementary and Secondary Education Act of 1965 as ammended by Public Law 95-561. However the contents do not necessarily represent the position or policy of that agency and a reader should not infer endorsement by the Federal Government.

Developed by:

PALM

Pacific Area Languages Materials Development Center
Social Science Research Institute
2424 Maile Way, Room 713, University of Hawaii at Manoa
Honolulu, Hawaii 96822

ESTORIAN TESNAELLA/DOLORES MARCIANO ChDM 37

COVER	010214	16-17	010224
INSIDE	010215	18-19	010225
1	010216	20-21	010226
2-3	010217	22-23	010227
4-5	010218	24-25	010228
6-7	010219	26-27	010229
8-9	010220	28	010230
10-11	010221		
12-13	010222		
14-15	010223		

SI CHUCHUKO' YAN I PAÑGLAO/RITA HOCOG-INOS ChRI 21

COVER	010231	8-9	010237
INSIDE	010232	10-11	010238
1	010233	12-13	010239
2-3	010234	14-15	010240
4-5	010235	16-[illegible]	010241
6-7	010236	BACK	010242

FINA'ADIBINA PARA TANE'/DOLORES MARCIANO ChDM 32

COVER	010246	16-17	010256
INSIDE	010247	18-19	010257
	010248	20-21	010258
2-3	010249	22-23	010259
4-5	010250	24-25	010260
6-7	010251	26-27	010261
8-9	010252	28-29	010262
10-11	010253	30-31	010263
12-13	010254	32-33	010264
14-15	010255	34-[illegible]	010265

UNIVERSITY OF HAWAII LIBRARY

WEEWEEITI INISUMW
understanding your body

translated by
Ancheres Rechim

illustrated by
Vernette Miner

WEEWEEITI INISUMW

Inisin aramas nón ekkóóch fansoun, sia pwan toongeni aweeweei ngeni eew mwesiin. Ifa usun inisich aramas, aa pwan toongeni angaang usun chék ekkewe mwesiin sia piin kúkkúna? Ika inisich pwan eew mwesiin sipwe chechchemeni pwe inisich mei sókkónó seni ekkewe mwesiin sia piin kúkkúna.

Inisich eew mwesiin mei fókkun fitikooko, ika mesemesekis masowan nón. Inisich mei pwan tatta, usun chék ekkewe mwesiin, iir mei pwan tatta. Nge eew chék sipwe chechchemeni, nupwen ekkewe mwesiin mei féér seni máchá, aa ta ewoch ekkewe pisekin nón, iwe sia toongeni kamé siwinin me nón ekkewe sitoowa. Nge ewe inis nupwen epwe ta, iwe sise toongeni mééni ewoch siiwinin.

Iwe pwokiten ina fat ena inis kopwe toongeni aea, nón unusen óómw manaw wóón eei fénúfaan, kopwe fókkun achoocho ne túmúnúúw. Kopwe makeetiw ekkewe sókkópaaten túmwún kopwe aea ne túmwúnúúw ewe inis aan epwe nimééch pwan pwéchékkún. Epwe fókkun ééch kopwe chechchemeni meinisin ekkewe túmwún kopwe aea ngeni ewe inis.

Mwirin óómw makkeei ekkewe sókkun túmwún fáán iten ewe inis, iwe kopwe sótuni ne nennengeni menni neeiin ekkewe sókkun túmwún aa koon napengeni óómw aea ne túmwúnúúw ewe inis. Kopwe pwan pi menni ese nien fáán chómmóng óómw aea ne túmwúnúúw ena inis.

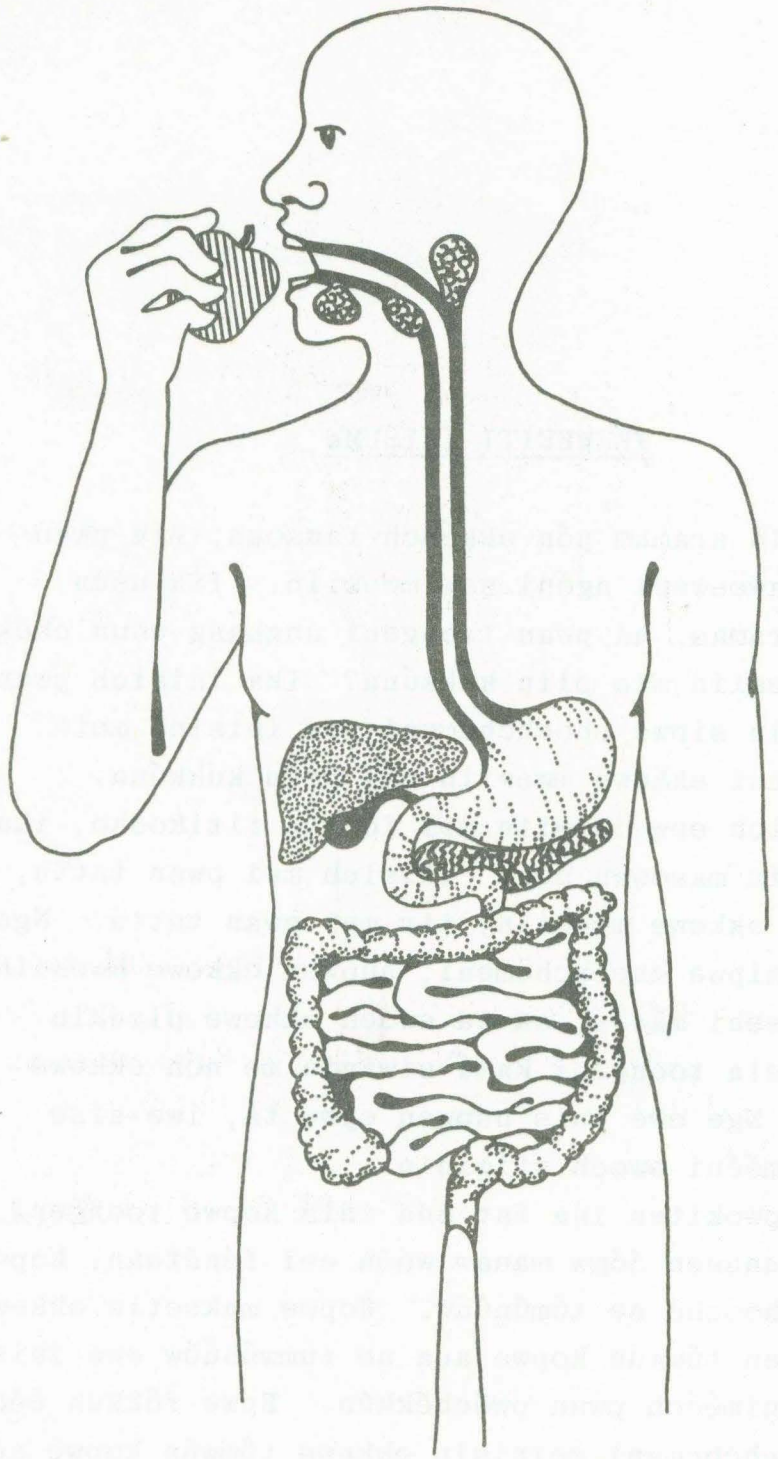

Een mei sineei weeween ika Namwotan óómw kopwe túmwúnúúw inisumw aan epwe niméech? Chómmóng aramas rese sineei namwoten áán inisir epwe niméech, ina pwopwun rese pwan ekiekin nimeti inisir.

USUN ÁÁN EWE MWÉNGÉ AA KATA, USUN FÁTÁNIN ÁSÁPWÁÁN REEN NGASANGAS ME PWAN USUN AAR FETÁN FEIN NÓN EWE INIS.

Oni, pwuna, iik, nippach, maai, pweteto, eninap, uuch, núú, kurukur peinaper, ... Nupwen óómw ánneááni ekkeei iten mwéngé, meet aa toonoong nón óómw ekiek? Kese ne chechchemeni pwe ikkeei iten ekkewe mwéngé een mei mwemmwéngé?

Een mei kan pwan ekieki meet aa fis ngeni ekkewe mwéngé kaa eni ika aea?

Een mei sineei pwe ekkewe mwéngé raa akkoomwen toonong nón ewe aaw? Een mei pwan sineei pwe nupwen ekkewe mwéngé raa nnómw nón ewe aaw, iwe ekkewe nii ika ngii repwe ne núúnúúw ekkewe mwéngé? Me mwen óómw kopwe ne oromaanó ewe mwenge, een mei sineei meet aa fis ngeni ewe mwéngé?

Mei wor eew fóóson Merika sipwe ne néunéw ika aea reen aach sipwe ne aweeweei meet aa fis ngeni ewe mwéngé seni ewe fansoun ekkewe nii ika ngii ra pwopwuetá ne ataái me nón ewe aaw toori aach sia oromaanó. Eei fóós, DIGESTION. Nupwen ewe mwéngé aa digested iwe aa wininó. Aa winiti ewoch nééné. Nupwen ewe mwéngé aa winiti kónik ika nééné, aa toonong nón ekkewe waan cha. Iwe ekkewe waan cha raa uweei ngeni ekkewe cells nón ewe inis.

Namwotan aa anisi ekkewe cells reen aar repwe mwékútééch. Aa pwan ómóóenó ekkewe kinas me wóón ewe inis.

Kese mwo chechchemeni ika mei pwan wor mettóóch een mei isenong nón awomw núkún mwéngé me kónik? Een mei sineei ika mei pwan wor pwaang wóón mesen aramas núkún aweer? Mei pwan wor ruu pwangen ewe pwéét, ika meet? Ekkana pwaang, neenien áán ásápwáán toonong nón ena inis, iteiten óómw ngasangas.

Een mei sineei ika ia ewe ásápwáán aa nó iaan nupwen aan aa toonong nón inisumw? Een mei sineei meet aa fis ngeni ewe ásápwáán e toonong nón inisumw? Een mei sineei meet pwopwun inisumw e angeei ewe ásápwáán?

Inisumw ika ewe inis e angeei bwe oxygen nón ewe ásápwáán. Ewe oxygen e toonong iwe aa nofit ngeni ewe chénún mwéngé e nnómw nón ekkewe cells iwe aa awora ngeni ewe inis aan epwe mwékútúkút me péchékkún. Ewe oxygen e toonong nón inisumw iteiten fansoun óómw ngasangas.

Oxygen me ewe chénún mwéngé raa toonong nón ewe cha mwirin digestion me óómw ngasangas, ika ngasaranong ewe asapwáán nón inisumw. Iwe raa fiti ewe cha ne fátán-fein nón unusen ewe inis meinisin. Eei sókkun fátán ika napanap sia eita ngeni nón fóóson Merika (English) circulation.

DIGESTION: Usun áán ewe mwéngé aa kata me nón ewe aaw me mwen áán ewe inis epwe aea.

Digestion aa siwiini ewe mwéngé fáán iten áán ewe inis epwe toongeni aea. Eew siiwin ika kewini-nóón ewe mwéngé, aa pwopwutá seni chék ewe fansoun ekkewe nii ika ngii raa pwopwutá ne ataai ekkewe mwéngé me nón ewe aaw. Ewe chéchchén ika néénó nón ewe aaw aa ánisi áán ewe mwéngé epwe pweteeteenó reen aan epwe mecheres aach sipwe oromaanó.

Nupwen aach oromaanó ewe mwéngé, iwe aa toonong ika pwerenong nón pwangen chiorach, toori aan aa toonong nón nuukach.

Nuukach usun eew tukutuk mei pwang neesoopwun me ruosopw. Nge neepeekin me nón nuukach mei wor sássárin ika kinikinik fituk. Ekkewe sássárin fituk, nupwen aa toonong watteen mwéngé nón ewe nuuk, iwe ekkewe sássárin ika kinikinin futuk raa menisenó ika meinó. Nge nupwen ewe nuuk aa péén, iwe ekkewe sássáren fituk raa pwan núrúsáfáán-ffengen.

Meet aa fis ngeni ewe mwéngé me nón ewe nuuk? Áeewin, ewe mwéngé aa nofit ngeni acid me pwan ekkóóch néénó mei nómw nón ewe nuuk. Oruuwan, ekkewe sássárin ika kinikinin futuk nón ewe nuuk raa éúwa ika ataaifeini ewe mwéngé nón ewe nuuk.

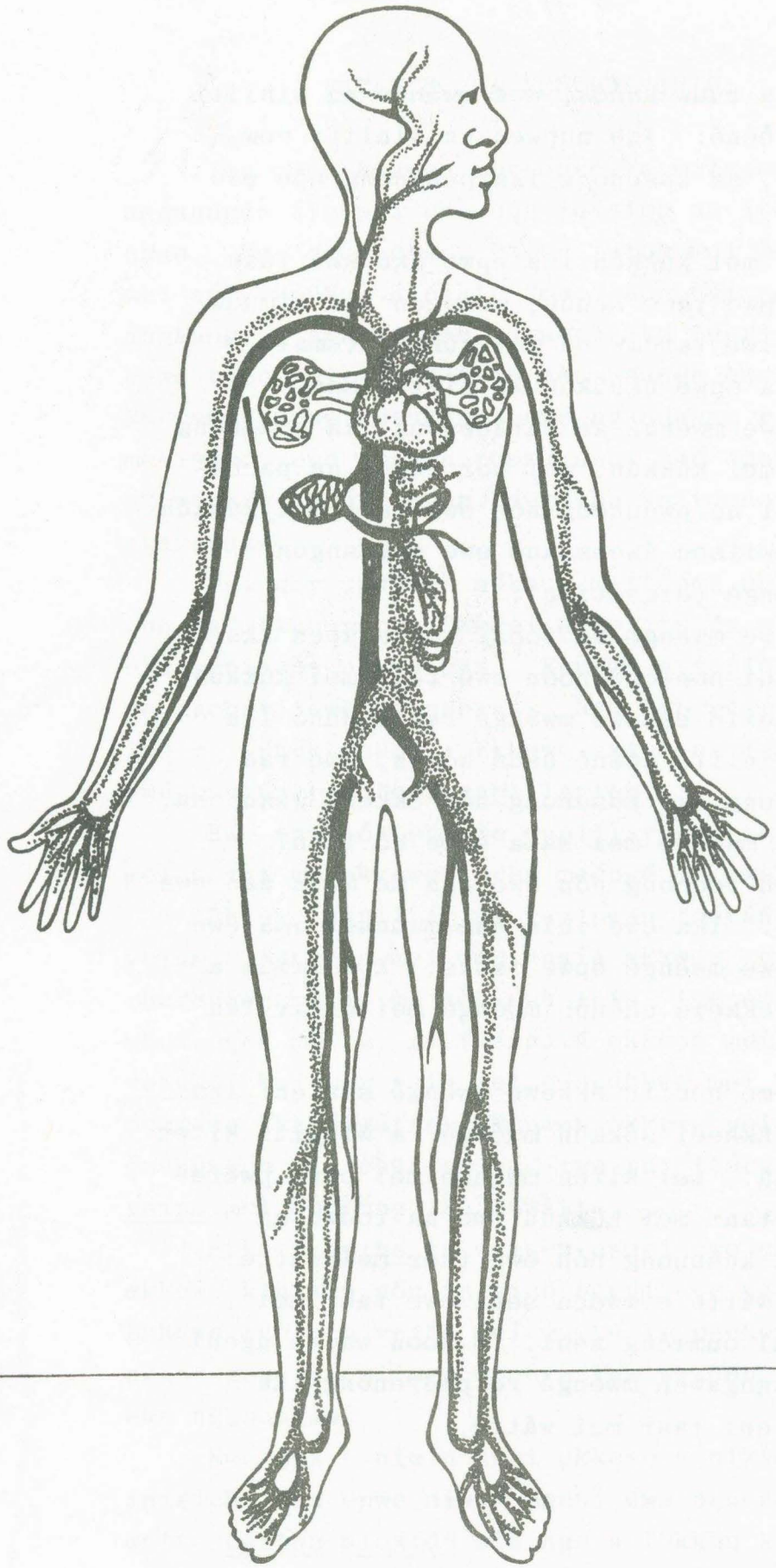

Mwirin eew ika ruuw kunók, ewe mwéngé aa winiiti eew wátteen nééné. Iwe nupwen aa winiiti eew wáttéén nééné, aa kusunong ika pwuunong nón ewe kúkkún taar.

Ewe taar mei kúkkún ina epwe úkúúkún fáán rúwáánú aan epwe tame senuk, weeween ika nimuuw fiit tamomw, iwe taromw na mei kúkkún (small intestine) ina epwe úkúúkún 20 fiit taman.

Nupwen ewe mwéngé aa fátánenong ika pwuunong nón ewe taar mei kúkkún, mei wor nééné aa pachengeni, aa fiti ne pwuunong nón ewe taar mei kúkkún. Eei nééné aa wiisen áweesaanó ewe angaangen ataai ewe mwéngé (digestion).

Nupwen ewe mwéngé aa toori nuukanapen ika arapakkan ngeni neesópwónóón ewe taar mei kúkkún, ekkóóch me neeiin ekkewe mwéngé raa nénúnó ika wininó, raa winiiti nééné usun kónik, iwe raa toongeni toonong ika kusunong nón ekkewe waan cha.

Iaan ewe mwéngé mei kata epwe nó iaan? Epwe akkoomwen toonong nón ewe cha me mwen áán ewe inis epwe aea. Ika ewe inis ese mwochen aea ewe mwéngé, iwe ewe mwéngé epwe iseis. Ewe émmún a wiisen iseni ekkewe chénún mwéngé mei araar ika ngar.

Ekkóóch me neeiin ekkewe mwéngé sia eni ika aea ese ta. Ekkeei sókkún mwéngé ra winiiti kiten mwéngé ika páá. Eei kiten mwéngé mei pwal pwerenong nón ewe taar mei kúkkún iwe aa toowu aa pwerenong ika kusunong nón ewe taar mei wátte. Eei taar mei wátte e mwoch seni ewe taar mei kúkkún, e pwal oumwóng seni. E koon watte ngeni ekkewe chénúngngawen mwéngé re pwerenong ika kusunong nón eei taar mei wátte.

FATANIN CHA NON EWE INIS:

Iwe pwopwunapen mettóóch aa wiisen fééri ewe angaangen áfetena cha nón inisich aa iteni ngasangas. Ewe ngasangas, ewoch futuk mei maanuun, nge mei wór ruwáánú kinikin nón. Áán eei ngasangas angaang, e kan wiisen pamweei ika feeri aan ewe cha epwe toongeni fátán-fein nón unusen ewe inis. Nupwen ekkewe futuk non ewe ngasangas ra meinó ika menisenó, ewe cha aa toowu seni ewe ngasangas. Nge nupwen ra núrúffengen, ewe cha aa toonong nón ewe ngasangas.

Mei wor unufóch sókkun mettóóch usun paip ewe cha aa fátan nón. Ekkeei arteries ra wiisen uwei cha seni ewe ngasangas. Ekkewe arteries mei oumóng re pacheri ewe ngasangas. Nge nupwen ra keangsefen iwe ra éúkúkkúnúnó. Ekkewe arteries mei fókkún éwú-kúkkún ra iteni capillaries.

Ewe cha nón ekkewe capillaries, ina ewe cha mei nofit me ekkewe ioren mwéngé me pwan ewe oxygen.

Ekkewe capillaries raa pwan fééráátá ekkewe veins. Weeween mei wor anaia ekkewe capillaries ra chufengen me ia me nón ewe inis, iwe ewe ia ra chufengen me ia, ra fééráátá ekkewe mei oumóngen veins. Mei wor vein mei éwúkúkkún mei pwan wor mei óummóng ika éúwátte. Nupwen ekkewe veins mei éwúkúkkún raa chuffengen, iwe raa fééráátá ekkewe veins mei óummóng ika éúwátté.

Ekkeei veins ra wiisen uweei ewe cha seni ekkewe kinikin nón inisich ngeni ewe ngasangas. Ekkewe ruofoch veins mei watte re pacheri ewe ngasangas raa wiisen otoura ika waanong ewe cha nón ewe ngasangas.

Ewe cha e niwin seni ekkewe kinikinin nón inisich, aan epwe niwin ngeni ewe ngasangas, aa watte carbon dioxide nón nge a fókkún kúkkún oxygen. Nupwen aa toori ewe ngasangas, iwe ewe ngasangas aa pamweenó reen ekkewe ammat. Seni nón

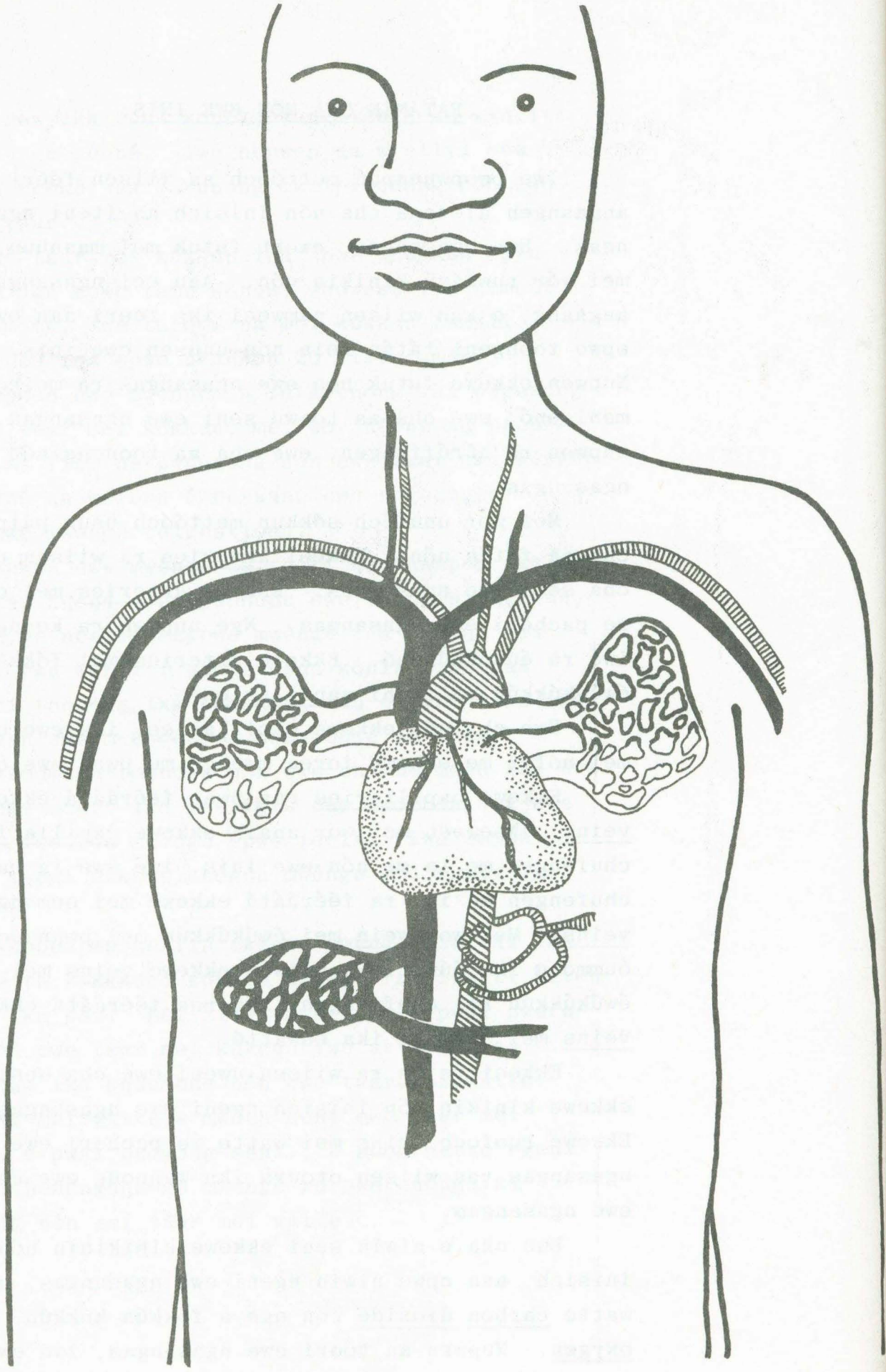

ekkewe ammat, ewe carbon dioxide aa toou, nge ewe oxygen aa toonong. Iwe nupwen ewe oxygen aa toonong ewe cha aa pwan niwinnó reen ewe ngasangas, iwe ewe ngasangas aa pwan pamweeifeini nón ewe inis. Eei sókkún napanap ika angaang aa iteni circulation. Eei angaangen circulation aa fis fáán únúngát (3) nón eew minich.

NGASANGAS:

Iteiten fansoun meinisin kiich mei chék ngasangas. Iteiten aach ngasangas, ewe ásápwáán aa toonong pwan toowu me nón pwangen pwéétúch.

Fáán chómmóng sise pwan ekieki ifa usun aach ngasangas. Nupwen sia fókkún angaang weires, ika nupwen aa pwan úrikich ewe samaaw sia kan eita ngeni mongopwéét, iwe sia pwan ngasangas me nón awach.

Ásápwáán aa toonong me nón pwangen pwéétúch me pwan nón awach, mwirin aa toonong nón ewe paippen ásápwáán nón inisich. Mwirin aa toonong nón ekkewe paip mei kúkkún raa pwerefátán ika keang fetán nón inisch. Meinisin ekkeei paip raa toori ika fein seni ekkewe ammat.

Cha raa pwan fatan toori ekkewe ammat (lungs). Ewe oxygen seni ásápwáán aa toonong nón ewe cha aa pwan toori ekkewe ammat. Seni ekkewe ammat, ewe oxygen aa fátán toori nón inisich meinisin.

Nupwen mwéngé me oxygen ra chuffengen ika nofit ffengen non ekkewe cells eew mettóóch aa fisitá, aa iteni carbon dioxide. Carbon dioxide, kiten ewe ásápwáán mei nofit fengen me mwéngé. Nupwen inisich ese chúwen mwochen aea pwokiten aa kit, ekkewe waa raa uweei toori ekkewe ammat. Iwe nupwen sia ngasangas aa toowu seni nón awach me pwéétúch.

Mei wor ruuw sokkun mettóóch mei fis nupwen ach ngasangas. Eewin, nupwen aach ngasaranong ewe ásápwáán nón inisich, ewe oxygen aa toonong nón inisich. Oruuwan, nupwen aach ngasaraawu ewe ásápwáán seni nón inisch ewe carbon dioxide aa toowu.

EWE TUPU ME EWE SPINAL CORD:

Pisekin nón inisich meinisin mei kóót. Eew me eew kinikin mei púsin fééri aan angaang. Nge mei wor ooch mettóóch aa wiisen fééri ekkeei sókkópaaten angaang ika mwékútúkút nón inisich, reen aar repwe toongeni angaang fengen meinisin. Eei mettooch aa iteni nervous system.

Tupuwen aramas, spinal cord me ekkewe waan meefi, raa chuffengen iwe raa feerata ewe nervous system.

Ewe tupu aa wiisen túmúnúúw ewe peekin ekiek. Eei tupu aa nómw nón ewe pééren mékúr. Eei tupu ewoch mettóóch mei fókkun pweteete. Mei wor ewoch néénné aa pwenii feini eei tupu, reen aan epwe tumunuuw aan esapw ta, nupwen ewe mékúr epwe pwureei ika kuuw ewooch mettóóch.

EWE SPINAL CORD:

Ewe spinal cord ee nómw ika fatan nón ekkewe chúú mei chék affów-fengen, chúúnap. Ekkeei chúú raa iteni vertebrae. Ekkewe vertebrae ra wiisen túmúnúúw áán ewe spinal cord esapw ta.

Ekkewe waan meefi raa wiisen ochufengeni ewe spinal cord me ewe tupu.

Ekkeei waan meefi ra pwere-fátán nón unusen inisich meinisin. Nupwen ewooch mettóóch aa pacheri inisich, iwe ekkewe waan meefi raa wiisen ameefi ngeni kiich ika meet sipwe feeri.

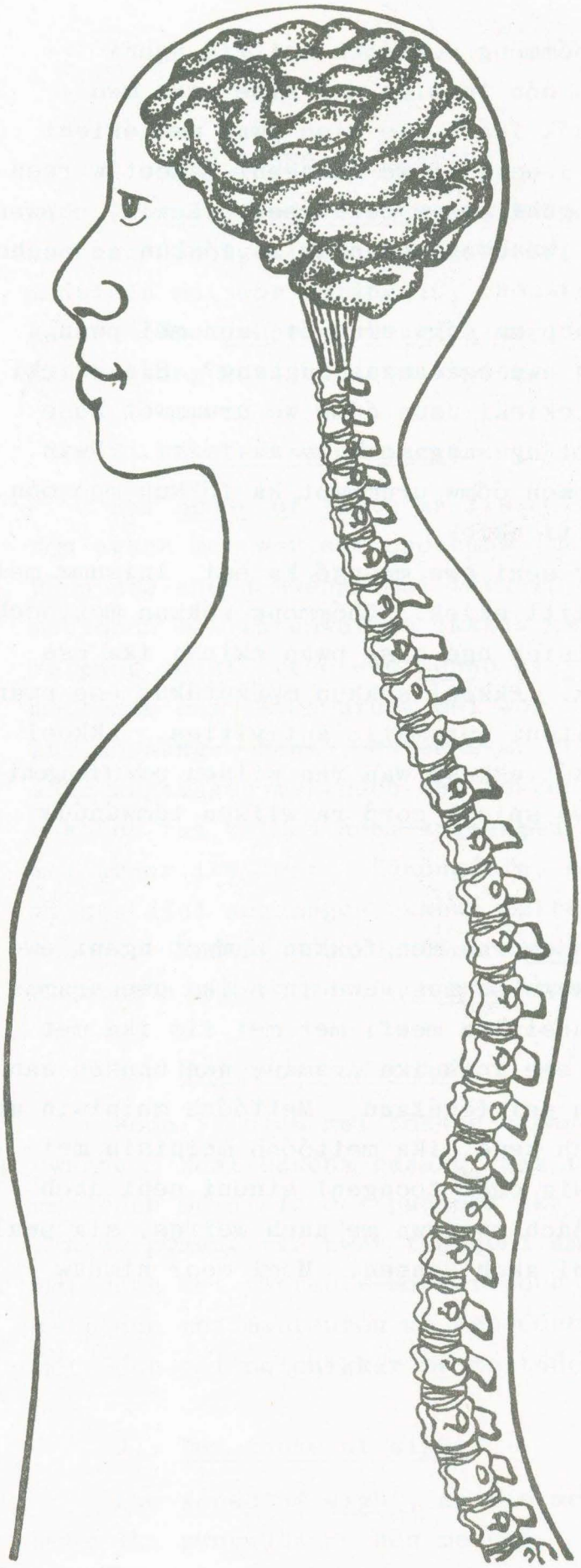

Mei wor chómmóng mettóóch mei fis ngeni inisich ika fis nón inisich nge sise pwan mwo ekieki. Sia chék fééri nge sise pwan mwo ekieki usun. Ekkóóch aweewe sipwe toongeni makeetiw reen aach sipwe toongeni weewe-éech reen. Eewin, nupwen óómw urummwót, iwe ewe ngasangas aa fókkun achoocho ne fééri wiisan.

Ifa usun nupwen óómw urumwót, een mei pwan ekieki usun aan ewe ngasangas angaang? Sia ekieki aapw. Ka chék ekieki usun óómw we urummwót kose pwan ekieki meet ngasangasomw we aa fééri. Pwan eew aweewe, nupwen óómw urummwót ka fókkun moonoon. Eei ese pwan fiti ekiek.

Ewe energy seni ewe mwéngé ka eni, inisumw mei aea, ese pwan fiti ekiek. Chómmóng sókkun mettóóch mei fis nón inisich nge sise pwan ekieki ika ese pwan fiti ekiek. Ekkeei sókkun mwékútúkút ese pwan fiti ekiek aa iteni automatic activities. Ekkeei sókkún mwékútúkút ekkewe waa raa wiisen ochuffengeni ewe tupwu me ewe spinal cord ra wiisen túmwúnúúw.

EKKEWE SENSES:

Ekkewe senses raa men fokkun namwot ngeni ewe inis. Seni ekkewe senses, ewe inis ika ewe aramas aa toongeni sineei ika meefi met mei fis ika met epwe fis ngeni ewe inis ika aramas, nón unusen aan epwe manaw wóón eei fénúfaan. Mettóóch meinisin aa fis nón neeniach kewe, ika mettóóch meinisin mei fis únúkkúch, sia chék toongeni sineei seni aach kewe senses. Aach pwaapwa me aach weires, sia pwal chék sineei seni aach senses. Meei woor nimuuw sense organs.

1. Ewe sense of hearing:

Ewe sense of hearing, aa wiisen anisi ewe inis aan epwe toongeni rongorong sókkopaaten mettóóch meinisin mei wor ngiingiin, chopwun me tikin ika kakan. Ewe sense of hearing aa fis ika pwopwutá aan angaang seni nón ewe sening.

2. Ewe sense of taste:

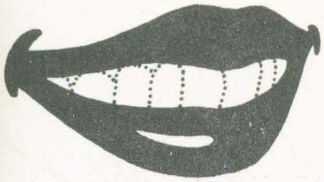

Eei sense of taste aa fis me nón ewe aaw. Nón awach mei wor ewe chénnaaw ika chéén-mwéngé. Wóón ewe chéén-mwéngé mei tárupwurupw. Ekkana mettóóch mei tárupwurupw ikkana ekkewa mettóóch ra pwan aninis reen ewe sense of taste. Ekkana mettóóch mei tárupwurupw mei wor rúwáánú sókkun aar angaang. Eewin, ekkóóch me neeiir raa wiisen ááni angaangen mettóóch mei nekken. Oruuan, ekkóóch raa wiisen ááni angaangen ekkewe mettóóch mei araar ika ngar. Eúnúngátin, ekkóóch raa wiisen ááni angaangen ekkewe mettóóch mei mwán nennan. Érúwáánúún, ekkóóch raa wiisen ááni ewe angaangen ekkewe mettóóch mei kipwin nennan.

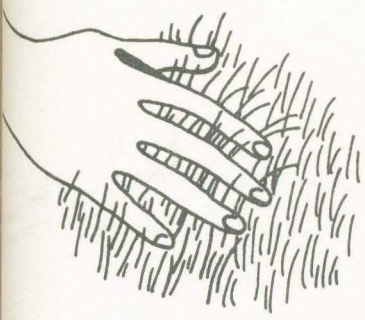

3. Ewe sense of touch:

Wóón inisich mei fókkun chómmóng chómmóng pwaang. Seni ekkena pwaang, sia toongeni meefi mettóóch meinisin mei pacheri ika táárikich. Ekkewe pwaang raa pwan toongeni ámeefi ngenikich mettóóch mei pweteete me mettóóch mei péchékkún, mettóóch mei mwotoutou me mettóóch mei tárupurup, mettóóch mei pwichikkar me mettóóch mei patapat.

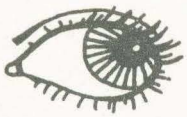

4. Ewe sense of sight:

Ewe sense of sight, aa fis me nón ekkewe mees ika pwopwuta me nón mesach.

5. Ewe sense of smell

Ewe sense of smell aa fis me nón pwéétúch, ika nón ewe pwéét.

Meinisin ekkewe sense organs, raa sineei pwúngún aar kewe angaang seni ewe brain. Ekkewe waan meefi raa uweei meet ekkewe sense organs raa kúna, meefi, rongorong, neni, tini, ngeni ewe brain, iwe seni ewe brain, epwaapw aiti ngeni eew me eew ekkewe sense organs meet repwe fééri.

Pac
QZ
860407
.04

LIBRARY USE
ONLY